

Jogok a weimari köztársaságban: német alkotmányjogászok vitái az alapjogokról, 1919–1932

Tanulmányom témájában jogtörténeti monográfia még nem született¹, noha a weimari köztársaság időszaka kitüntetett érdeklődés tárgya és ennek megfelelően a jogtörténet, illetve politikai eszmetörténet kortárs nagyjai az alapozó munkát elvégezték², továbbá a források, ha nem is minden nehézség nélkül, rendelkezésre állnak. A jelen tanulmánynak nem lehet célja, hogy teljes képet adjon a weimari alapjogelméletekről. A jogokról folyó viták tudományos és politikai kontextusának felvázolása mellett mindössze arra van lehetőségünk, hogy egy-egy szerző példája révén érzékeltessük ezen időszak szellemi pezsgését, valamint felhívjuk a figyelmet a manapság is megfontolásra érdemes alapjog értelmezési lehetőségek egy fontos irányára, nevezetesen az egyéni túllépő jogelméleti megoldásokra. Azok számára ugyanis, akik a jogok nyelvezetében rejlő individualizmus miatt kritikusan szemlélik a kortárs politikai beszédmód ezen domináns változatát, nem

¹ Doktori disszertációm a téma politikai eszmetörténeti módszerekkel történő feldolgozására tesz kísérletet. Vö. FÜZÉR 2004. A disszertációhoz szükséges kutatás során és a doktori munka megírásához sok segítséget kaptam: itt szeretnék köszönetet mondani Michael Stolleis (Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte (MPIER), Frankfurt am Main) és Wilhelm Hennis (Freiburg) professzor uraknak, Gönczi Katalinnak és Thomas Hennének (MPIER), Christian Boulangernek (Berlin), Silke Rothnak (University of Pennsylvania, Philadelphia), John Lukacsnak (Phoenixville, Pennsylvania), valamint az MPIER könyvtárosainak és a Pécsi Tudományegyetem Georg Brunner Gyűjteményének. Köszönöm a University of Pennsylvania-n disszertációbizottságom tagjainak, Ellen Kennedy (Department of Political Science) és Kim Lane Scheppele (Law School) professzorasszonyoknak, valamint Thomas Childers (History Department) professzor úrnak, hogy munkámat támogatták. Kutatásaimat anyagilag a DAAD, a University of Pennsylvania (Department of Political Science) és a Pécsi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke támogatta.

² Lásd STOLLEIS 1999, 109-113, 189-192, FRIEDRICH 378-380, NÖRR 7-11; KRÖGER 1990, 299-312, KRÖGER 1998, GUSY 1997, 272-369, CALDWELL 1997. Magyarul SZABÓ 2002.

kizárólag az ettől a beszédmódtól való elfordulás lehetősége áll nyitva, hanem, amint azt számos weimari szerző példája bizonyítja, felvállalható a jogok nyelvezetének átforgatása az egyénen túlmutató szempontok mentén.

Jogok a weimari alkotmányban

A német politikatörténetben az alapjogok előtérbe kerülésének első állomását a forradalmi frankfurti nemzetgyűlés vitái jelentették. A Paulskirche csarnokában hosszas vitát követően végül 1848 végén kihirdetett alapjogi katalógus³ azonban a forradalom bukásának szimbólumaként élt tovább, hiszen a hiedelem szerint e dokumentum megvitatása olyan súlyos idővesztést okozott, hogy a forradalom egyéb céljait nem lehetett megvalósítani. Ennek megfelelően a szintén forradalmi időszakban fogant weimari alkotmányozó nemzetgyűlés elé terjesztett alkotmánytervezetében Hugo Preuß mindössze néhány jogot vett fel, ami előrelépést jelentett az alapjogokat szinte teljesen nélkülöző eredeti tervezetéhez képest.⁴ A nemzetgyűlés tagjait azonban úgy tűnik, kevésbé nyomasztotta a történelmi tapasztalat és már a legelején világossá tették, hogy kiterjedt alapjogi katalógus nélkül nem fogják elfogadni az alkotmány szövegét.⁵ Mielőtt azonban kitérnénk a nemzetgyűlés alapjogi katalógussal kapcsolatos munkájára, vessünk egy pillantást a közbeeső időszakra, az 1849-től 1919-ig terjedő korszakra.

Az 1848–49-es forradalom bukásával beálló, politikailag rezignált korszak nemcsak az egyének jogainak tekintett alapjogokkal jelzett politikai célok, hanem a nemzeti egység programjának időleges bukását is jelentette. Amikor legalább az utóbbi megvalósult Bismarck révén és az 1871-es alkotmányban testet öltött, olyan nagy volt az öröm és a nemzeti büszkeség az egység fölött, hogy az alapjogi katalógus hiányát nemigen észlelték.⁶ A császárkor alkotmányjogászai által kidolgozott alapjogi doktrína alapvetően a tagállamok alapjogi rendelkezéseire⁷ és néhány szövetségi törvénybe foglalt rendelkezésre⁸ épített: a szubjektív közjogi jogosultságok (subjektive

öffentliche Rechte) megillették ugyan a polgárokat, a közigazgatási bíróságok pedig érvényt szereztek az egyéni szabadság szférája védelmének a végrehajtó hatalommal szemben, azonban a jogok felfogása és a jogvédelem megrekedt a „közigazgatás jogszerűségének” garantálása szintjén és „törvénytelen korlátozástól való mentességgént” került elismerésre.⁹ Az alkotmányjogászok egy jelentős része azonban a jogoknak még ezt a jelentését sem fogadta el¹⁰ és amellett kardoskodott, hogy „kölsönös jogok csak akkor lehetségesek, ha mindkét fél alá van vetve a létező jogrendszernek ... Az állam, a jog forrásaként, a jog fölött áll. ... Az alattvaló tehát nem követelheti sikerrel joga betartását az állam akaratával szemben.”¹¹ Paul Laband, ezen iskola legjelentősebb képviselője pedig kijelentette, hogy „az alapjogok jogi normák az állam számára, melyeket saját maga ad önmagának ... [így aztán] nem is jogok, hiszen nincs alanyuk.”¹²

Hugo Preuß, a weimari alkotmány atyja, tehát az alapjogok rossz történelmi ómenjére és szerény megbecsülésük császárkori hagyományára épített a weimari alkotmányozó nemzetgyűlésnek benyújtott tervezetében. A tervezet előkészítése során felkért szakértők (Gerhard Anschütz¹³ és Max Weber¹⁴) sem javasolták a jogok hangsúlyozását – figyelmüket, érthetően, a politikai rendszer intézményi szerkezetének nagy kérdései kötötték le. A képviselők azonban „nem engedtek a 48-ból” és ugyan elutasították Friedrich Naumann nagy ívű koncepcióját egy „közérthető” alapjogi katalógus megalkotására¹⁵, de létrehoztak a nemzetgyűlés Alkotmányügyi Bizottságán

valamint a lengyel területeken folytatott németesítési politika során. STOLLEIS 1999, 347, HUBER 1973, 175-178.

⁹ BAUER. Az alapjogok ezen elméletét képviselte pl. Georg Jellinek, Otto von Gierke és Georg Meyer.

¹⁰ A két iskola vitájához lásd KRÖGER 1998, 300-1, BAUER 66-8, STOLLEIS 2001, 347-51.

¹¹ BAUER 66-67 idézi Bornhakot, Preußisches Staatsrecht, Bd. 1, 1888, 268.

¹² BAUER 67 idézi Labandot, Staatsrecht, Bd. 1, 1911, 151. Laband mellett ezt az álláspontot képviselte az alapjogok tekintetében Carl Friedrich von Gerber, C. Bornhak, Max von Seydel és Friedrich Giese is.

¹³ Anschütz személyesen végül nem vett részt a kormány alkotmánytervezetét előkészítő tanácskozáson (ANSCHÜTZ 1993, 239-240), de javaslatait eljuttatta Preußhoz, és publikálta is őket (ANSCHÜTZ 1919).

¹⁴ Weber személyesen is jelen volt az alkotmányelőkészítő tanácskozáson (WEBER 1989, 659-652, MOMMSEN 355-371), és főként a köztársasági elnöki intézmény, valamint a szövetségi, ill. tagállami intézmények közötti viszony kialakítása tekintetében gyakorolt hatást az alkotmány szövegére. A köztársasági elnök jogkörével és a hivatal gyakorlatával kapcsolatban lásd SZABÓ 2000.

¹⁵ STOLLEIS 1999, 84, N60. A szöveget, „Versuch volksverständlicher Grundrechte” (1919) lásd HUBER 1991, Nr. 89.

³ HUBER 1960, 774-776, 783. A katalógus szövegét lásd HUBER 1978b, 389.

⁴ HUBER 1978a, 1179-1180. A weimari alkotmány alapjogi fejezete keletkezésének történetét nemrégiben dolgozta fel teljeskörűen KÖSTER doktori disszertációja.

⁵ HUBER 1978a, 1184-1190.

⁶ STOLLEIS 2001, 347, HUBER 1981, 665-666.

⁷ Lásd pl. az 1850-es porosz alkotmány alapjogi rendelkezések elemzését HUBER 1973, továbbá HUBER 1991, 101-128.

⁸ A szövetségi szinten törvényileg rögzített jogokat aztán súlyosan megsértették a Kulturkampf katolikusellenes intézkedései, majd a szocialistaellenes fellépés idején,

belül egy tizennégy fős Alapjogi Albizottságot. Az 1919. május hónapban megtartott ülések során a képviselők lényegében kidolgozták a weimari alkotmány második részét képező alapjogi fejezetet, hiszen a plenáris ülés már csak keveset változtatott az általuk előterjesztett szövegen.¹⁶ Az Albizottság munkája során, kormányzati elképzelés hiányában, rendkívül nagy szerep jutott a főként alkotmányjogászok által összeállított „privát” alkotmánytervezeteknek, illetve a résztvevők kreativitásnak és jogok iránti odaadásnak.

Az albizottság elnöke, a jogtörténész Konrad Beyerle tervezete szolgáltatta a testület munkájának alapját¹⁷, azonban Beyerle nem maga szövegezte az egyes alapjogi rendelkezéseket, hanem alapvetően két közjogász kollégája munkájából merítve állította azt össze. J.V. Bredt alkotmánytervezetét és ezen belül újszerű gazdasági és szociális jogokat is rögzítő alapjogi javaslatait nyomtatott kiadványba szedve ismerhette meg a szakma és a politikai nyilvánosság¹⁸. Heinrich Triepel alapjogi katalógusát azonban párttársa, Adalbert Düringer, az albizottság tagja ajánlotta egyenesen Beyerle figyelmébe¹⁹. Triepel elképzeléseinek hatása jól érzékeltethető a jogkatalógus bevezető rendelkezésének példáján, mely szó szerint bekerült az Alapjogi Albizottság, majd az Alkotmányjogi Bizottság javaslatába és a következőket volt hivatott az alkotmány részévé tenni: „a német népet és polgárait a következő jogok illetik meg. Ezen jogok vezérlik és kötik az alkotmányt, a törvényhozást és a végrehajtó hatalmat a szövetségi és tagállami szinten egyaránt”²⁰. Triepel az új demokratikus viszonyok közepette különösen fontosnak tartotta „az egyén szabadságának védelmét az állammal szemben ... ellentétben azzal a veszélyes téveszmével, mely szerint a demokráciában a polgárok szabadsága magától adódik.”²¹ A Kaiserreich idején „a szabadság

biztosítékát ... a monarchikus és demokratikus elemek egészséges keveréke, valamint a hatalommegosztás rendszere adta, [amit] egy tiszta demokrácia sohasem lenne képes nyújtani”²². Az egyéni szabadság jogokkal történő körülbástyázásának demokráciában szükséges óvintézkedésére volt hivatva ráesősíteni Triepel javaslatának azon pontja, melyben a bíróságok feladatául szabta volna, hogy vizsgálják felül az általuk alkalmazandó törvényeket alkotmányossági szempontból és tagadják meg alkalmazásukat, amennyiben ellentétesnek találják az alkotmány rendelkezéseivel, különösen az alapjogokkal. A bírói felülvizsgálat Triepel szerint „védőbástyája az Amerikai Egyesült Államok polgárai szabadságainak ... [így] a német polgárok jól teszik, ha maguk számára is kikövetelik”²³. A plenáris ülés ugyan elvetette az idézett bevezető rendelkezést, valamint a bíró felülvizsgálat ellen foglalt állást (még ha szövetszerűen nem is tiltotta meg gyakorlását)²⁴ Triepel, Beyerle és Bredt mégis teljes jogú alapító atyáknak számítanak a weimari alkotmány alapjogi rendelkezései nagy részének szerzőiként. A dokumentum elfogadása természetesen „kompromisszumok” tárgya volt, hiszen a képviselők felismerték annak jelentőségét, hogy egyes követeléseket alkotmányos alapjogok formájában rögzíthetnek, így aztán sok javaslattal előálltak, melyek nem kaptak volna többséget, ha egyenként szavaznak róluk. Így alakultak ki a hagyományos intézményeket védő garanciák, pl. az egyházi iskolák, vagy az egyházak közfinanszírozásának kérdésében.²⁵ Az alkotmány kompromisszumos karakterén túlmenően azonban egyetértés uralkodott abban, hogy az alapjogi katalógus szakít a császárkor hagyományával, elfordul a korábbi felfogástól és új terepet nyit meg az értelmezők számára.

¹⁶ KÖSTER 173, 197.

¹⁷ KÖSTER 178.

¹⁸ KÖSTER 178, 73.

¹⁹ KÖSTER 175-176, 196. Triepel és Düringer kapcsolata a DNVP párttagságnál fontosabb terepről eredeztethető, nevezetesen a Jog és Gazdaság Egyesületben (Verein „Recht und Wirtschaft”) közösen végzett munkából. GASSNER 104-106. Ennek az 1911-ben alapított egyesületnek az volt a célkitűzése, hogy közelebb hozza egymáshoz a jog elméletével és gyakorlatával foglalkozókat, illetve a gazdasági életben tevékenykedőket és így jobban megismertesse a társadalmi és gazdasági valóságot az egyesület több ezer jogász és bíró tagjával a jogpolitikai kérdések megvitatása során. Az egyesület tagjait természetesen nagy aktivitásra sarkallta a beinduló alkotmányozás és szakértőikkel alkotmánytervezetet készítettek 1918-1919 fordulóján, melynek alapjogi fejezetét jórészt Heinrich Triepel fogalmazta meg. ENTWURF, GASSNER 107.

²⁰ KÖSTER 178.

²¹ TRIEPEL 1919, 70.

²² TRIEPEL 1919, 64.

²³ TRIEPEL 1919, 70.

²⁴ A plenáris ülésen bekövetkezett „alapjogi krízis” abból fakadt, hogy egyes pártok képviselői (DVP, DDP) túlzóan erőteljesnek találták az alkotmányjogi bizottság javaslatában az alapjogok mindenkit köti jellegének és bírói védelmének alkotmányos rögzítését és így megfontolásra ajánlották, hogy „egyáltalán kívánatos-e alapjogokat felvenni az alkotmányba”? KÖSTER 263-264. Az alapjogok mellett kiálló pártok képviselői (Zentrum, DVNP, USDP) javaslata oldotta meg a helyzetet: a bevezető rendelkezés és a bírói felülvizsgálatra vonatkozó alkotmányos előírás kivétele biztosította, hogy az alapjogi katalógus egésze elfogadásra kerüljön. KÖSTER 269-270.

²⁵ HUBER 1987a, 1201.

A weimari bíróságok, mai szemmel nézve, nem igazán vették ki részüket az alapjogok értelmezésének feladatából²⁶, noha 1925. november 4-i határozatában a Reichsgericht, a legfelsőbb birodalmi bírói testület, egyértelműen vindikálta magának a jogot, hogy a birodalmi törvényeket alkotmányossági felülvizsgálat tárgyává tegye.²⁷ A háború utáni gazdasági válság legsúlyosabb folyamatának, a hiperinflációnak kezelésére szolgáló revalorizációs törvény kapcsán, melybe a kormány nem kívánta bevonni a kedvezményezettek közé a jelzáloghitellel rendelkezőket, magyarul indokolatlanul egyenlőtlen bánásmódot határozott el, kinyilvánította a Reichsgericht, hogy „az alkotmány nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely megtagadná a bírától a felülvizsgálat jogát ... és nem is juttatja ezt a jogosítványt más szervnek”²⁸. Az érvelés jellege és a tény, hogy magát a felülvizsgált revalorizációs rendelkezést nem találták alkotmányellenesnek a Reichsgericht bírái, kísértetiesen hasonlóvá teszi az alkotmányos felülvizsgálat bevezetésének weimari módját az USA-ból ismert eljáráshoz, a *Marbury vs Madison* 1803-as esetéhez.²⁹

A weimari köztársaság legfelsőbb bírói testületei tehát bejelentették ugyan igényüket a törvények alkotmányos felülvizsgálatára, de végül is nem gyakorolták különösebben erőteljesen ezt a tevékenységet és így számottevő alapjog doktrínát sem hoztak létre a rendelkezésre álló szűk egy évtizedben, még ha voltak is fontos alapjogi döntéseik.³⁰ Maga a bírói hatalom kontúrja és a többi hatalmi ághoz való viszonya hevesen vitatott probléma maradt a weimari időszak egészében³¹, szorosan kapcsolódva az alapjogi felfogások terén kifejtett elméleti tevékenységhez. A bíróságok helyett inkább egyes alkotmányjogászok tekintették kihívásnak a feladatot, hogy alkotmányos rangjuknak megfelelő jelentést tulajdonítsanak a jogoknak és értelmezési gyakorlatukkal hozzájáruljanak ezen alkotmányos rendelkezések érvényesüléséhez.

²⁶ GUSY 1985, 79-81. CALDWELL 145-160.

²⁷ GUSY 1985, 81-86, CALDWELL 153-155.

²⁸ HUBER 1981, 565.

²⁹ Hasonlóan CALDWELL 155.

³⁰ HENSEL, BUSCHKE 63-96 (köztisztviselők jogai), 96-104 (egyházak jogai), 105-110 (oktatási intézmények jogai), 110-126 (tulajdon).

³¹ WENDENBURG.

A weimari alkotmányba foglalt alapjogi katalógus kiváló terepet biztosított a jogtudósok számára a legkülönbözőbb alapjogelméletek kifejtéséhez. Ahhoz azonban, hogy a jogok egyáltalán fontos témái legyenek a válságban fogant köztársaság induló éveinek, olyan alkotmányjogászokra volt szükség, akik a nemzetgyűlésben körvonalazódott tematikát életben tartották és intézményes keretek között biztosították a jogokról és egyéb alkotmányjogi kérdésekről szóló vitát. Mindenekelőtt Heinrich Triepel érdeme volt, hogy a jogok problémája átkerült a nemzetgyűlésből az 1920-as évek alkotmányjogi fórumaira, melyek legfontosabbikát Triepel szinte egymaga hozta létre: a ma is létező Német Alkotmányjogászok Egyesülete (*Vereinigung der Deutschen Staatsrechtler*)³² éves gyűlései manapság is teret biztosítanak a nagy alkotmányjogi problémák különböző értelmezéseinek összevetésére, megvitatására és lehetővé teszik, hogy a vitában már kipróbált érvek a szakmai és politikai nyilvánosság körében alkalmazásra kerüljenek. A weimari időszakban Triepel által körvonalazott interpretációs vita modellje szerint az Egyesület olyan intézményesült nyilvános vitafórumként működött, amely az alkotmányjogászok tekintélyét éppen azáltal volt hivatott megalapozni, hogy a különböző alkotmányértelmezéseknek teret engedett, hovatovább kifejezetten ösztönözte az eltérő álláspontok ütköztetését. Az éves ülésekről készült jegyzőkönyvek közzétételével a kívülállók számára lényegesen leegyszerűsödött a nagy alkotmányos kérdésekben való jártasság megszerzése, míg a szakma tekintélye és befolyása jócskán megnövekedett.³³ Szerepe volt ebben annak is, hogy Triepel az Egyesületet kifejezetten a politika és a tudomány határára pozicionálta, hangsúlyozva, hogy a testület vitáinak „akadémiai-tudományos jellege” nem jelenti „a politika teljes kizárását az alkotmányjogászai tevékenységből”³⁴. Annak ellenére, hogy az alkotmányjogászok között „nyilvánvaló különbségek [mutakoztak] a politikai nézetekben” és számos politikailag érzékeny téma is megtárgyalásra került az üléseken, az Egyesületnek végül is sikerül megakadályoznia, hogy a tudományág képviselői különálló politikai táborokra szakadjanak.³⁵ A kortárs

³² GASSNER, 127-145, 355-388, STOLLEIS 1999, 186-187.

³³ Az Egyesület összesen nyolc ülésének témáiról és előadóiáról összeállított információt az I. sz. melléklet tartalmazza: minden ülésen két téma, egy alkotmányjogi és egy közigazgatási jogi probléma került megvitatásra, két-két felkért előadó vitaindítójával.

³⁴ TRIEPEL 1922, 350.

³⁵ TRIEPEL 1922, 349.

és későbbi kommentátorok egyetértének abban, hogy a politikai fragmentáció felemésztette volna a szakma presztízsét.³⁶

Az alkotmányjogászok körében létezett azonban az „értelmezési vita” modelljével szemben egy másik megközelítésmód is a weimari alkotmány rendelkezéseinek alkotmányjogi értelmezés útján történő érvényesítésére: a császárkori pozitívizmus által a közjogban meghonosított kommentár műfajának tekintélye töretlenül érvényesült a weimari időszakban is. Ezen modell szerint az alkotmány kommentátorainak értelmezési döntéseket lehet és kell hoznia az alkotmány kommentárjának megírása során, hogy ezen általánosságban meghatározott jelentéseket a jogalkalmazók irányadónak tekinthessék konkrét jogügyleteik viszonyai közepette. Elsőként Gerhard Anschütz tizennégy kiadást megért alkotmány kommentárját kell ebben a vonatkozásban megemlíteni, mellyel a szerző hozzájárult a weimari pozitívizmusnak a jogász gyakorlatban történő érvényesüléséhez³⁷. Azonban az alapjogi viták szempontjából a kommentár egy új változatának, a kollektív szerzőgárdával elkészített alkotmányértelmezésnek volt igazán nagy jelentősége. Az Anschütz és Richard Thoma szerkesztésében készült Handbuch des Deutschen Staatsrechts 1926 és 1932 között íródott, két kötet 1930-ban és 1932-ben jelent meg³⁸. A weimari pozitívizmus doyenjei által szerkesztett köteteket, az előszóban is kifejtett módon³⁹, az alapjogi rendelkezések értelmezése tekintetében kiegészítette egy másik kollektív kommentár, a Grundrechte und Grundpflichten der Reichsverfassung, melynek három kötetét a fiatal Hans Carl Nipperdey szerkesztette.⁴⁰ Ezen kötetek kizárólag az alapjogi fejezet rendelkezéseinek értelmezésével foglalkoztak és 1929-ben és 1930-ban jelentek meg. A kollektív kommentár műfajának hatását a weimari köztársaságnak a kiadás éveitől röviddel bekövetkező bukása miatt nehéz felmérni, de a korszak vége felé született jogi disszertációk hivatkozási apparátusába történő felvételük jelzi a jogi oktatásba és tudományos közéletbe való integrálódásukat.⁴¹

Természetesen az Egyesületen és a kollektív kommentárokon kívül az alapjogelméletek kifejtésének és a viták lefolytatásának a hagyományos tudományos fórumok is teret biztosítottak, azonban a weimari

alkotmányjogászok jól azonosítható módon vagy az interpretációs vita vagy az értelmezési döntés modelljének hívei voltak.

A jogokról folytatott vita háttérében az a nagy összeesapás áll, amiről könyvtári irodalom született már: a pozitívizmust elvető, illetve azt pártoló alkotmányjogi iskolák híres Methodenstreit-je.⁴² Hans Kelsen purista szélső álláspontja minden nem logikai módszertől megtisztítani javallotta a jogtudományt, míg a weimari pozitivisták (Anschütz és Thoma) programszerűen kívántak eltérni a császárkori pozitívizmus „egyoldalú logicizmusától” és be kívánták emelni a jogtudományi vizsgálódások módszerei közé a „történeti kontextualizálás, a szociológiai magyarázat, a politikai kritika és a jogfilozófiai értékelés”⁴³ szempontjait is. Triepel és más antipozitivisták jóval túlléptek a Neue Sachlichkeit-tel rokonított⁴⁴ weimari pozitivisták programon és többen a szellemtudományi módszereket javasolták bevonni a jogtudományba, avagy a természetjog, illetve az „örök erkölcsi értékek” univerzalista kategóriáihoz folyamodtak.

A Methodenstreit többnyire jól ismert csataállásainak közvonalazása helyett azokra a finomabb törésvonalakra szeretném felhívni a figyelmet, melyek nem pusztán két táborra, pozitivistákra és antipozitivistákra osztják a weimari alkotmányjogászokat, hanem ennél jóval dúsabban tagolt szellemi pezsgésről adnak tanúbizonyságot. Az alapjogelméletek és viták átfogó rekonstrukciója alapján⁴⁵ négy szempont mentén rendezhetők el a szerzők és alapjogelméleteik.

Mindenekelőtt arra az alapvető elméleti szakadékra kell felhívni a figyelmet, mely a korszak és napjaink egyik központi alapjog elméleti kérdését fogalmazza meg, nevezetesen, hogy a mai is uralkodó egyénhez kötött alapjogi szemlélettel szemben milyen megoldásokat tudtak nyújtani a weimari antipozitivisták jogtudósok az alapjogok nem individualista felfogására. Az értékek, ideálok, intézmények és a társadalmi élet más formációinak az egyénre vissza nem vezethető dimenzióját felhasználó jogtudósok élesen elkülönültek a jogokkal pusztán az egyén privát szféráját körülbástyázó kollégáiktól. A tanulmány további részeiben alapvetően ezen szempont mentén elemzem néhány weimari szerző elméletét és csak kiegészítésként érvényesítem a további három szempontot.

³⁶ SMEND 1974, 123, STOLLEIS 1999, 186, GASSNER 139.

³⁷ ANSCHÜTZ 1921, 1926, 1933.

³⁸ HANDBUCH. A szerkesztők és szerzők köre összetételének és munkájának elemzését lásd PAULY 1998.

³⁹ ANSCHÜTZ-THOMA IV.

⁴⁰ GRUNDRECHTE.

⁴¹ A Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte kiváló disszertáció gyűjteménye egyes darabjának felsorolása nélkül utalok erre a jelenségre.

⁴² STOLLEIS 2001, STOLLEIS 1999, 153-202, GUSY 1997 420-463, CALDWELL, WEIMAR, PAULY 1993, FRIEDRICH 320-336, LEPSIUS 1994, RENNERT, GRANER, SMEND 1974, 575-589.

⁴³ THOMA 1930.

⁴⁴ PAULY 1998.

⁴⁵ FÜZÉR 2004, 101-168, 169-243, 246. A disszertációban kifejtett elemzési szempontok összefoglalását a 2. sz. melléklet tartalmazza.

A jogok politikai közösségen belülről avagy azon kívülről történő eredeztetése szintén fontos elméleti különbségek forrása volt a weimari szerzők között, míg a fentebb már érintett értelmezési vita versus értelmezési döntés kérdése, valamint a bírói hatalom korlátainak megítélése tovább tagolta a weimari alkotmányjogászok szakmai közösségét. A 2. sz. függelékben közölt táblázatok összefoglalják a négy szempont szerint adódó elméleti álláspontokat és hozzárendelik a legfontosabb weimari szerzőket – akiknek nagy részére egyáltalán nem áll módunkban kitérni a jelen keretek között, azonban nevük közlése hozzájárulhat a korszakbeli tájékozódás megkönnyítéséhez.

Az egyéni jogok elméletei

Heinrich Triepel az alkotmányozás során is képviselt álláspontot tartotta fenn és védelmezte elméleti ellenfeleivel, a pozitivistákkal szemben a weimari időszak egészében. Abban ugyan egyetértettek, hogy az alkotmányos alapjogok az egyéni szabadság térrénumát írják körül, de ennek védelmezését, különösen a „demokratikus abszolutizmus” viszonyai közepette, Triepel a pozitivistáknál sokkal erőteljesebb eszközökkel képzelte el. Szerinte a bíróságok hivatása, hogy a törvényhozóval szemben őrkdjenek az egyéni szabadság fölött, így saját alkotmányértelmezését és az Alkotmányjogászok Egyesületének vitáit úgy fogta föl, mint a bíróságokkal közösen, „felbonthatatlan házasságban” végzett jogvédő tevékenységet⁴⁶.

Ezzel szemben a pozitivista hagyomány szerint, melyen a fentebb idézett módszertani módosításokkal ellentétben jótányit sem változtattak a weimari pozitivisták, a törvényhozásnak korlátlan hatalma van⁴⁷ akár még az alkotmány „áttörésére” is, míg a bírói hatalom szerepe az igazságszolgáltatásra korlátozódik. Az alapjogokkal kapcsolatban ez azt jelenti, hogy a közigazgatási bíróságok hivatottak az egyén privát szféráját megvédeni a végrehajtó hatalom törvénytelen lépéseivel szemben⁴⁸. Az egyéni jogok

⁴⁶ TRIEPEL 1925, 1-4. Triepel személyes kapcsolata a bírói hivatással pályafutása során rendkívül szoros volt: jogtudományi habilitációjával párhuzamosan készült a bírói szakvizsgára is és ugyan az akadémia mellett döntött, 1921-ben beválasztották a szövetségi államtanács (Staatsgerichtshof) vádemelési ügyekben illetékes testületébe, melynek adott esetben a köztársasági elnök, a szövetségi kancellár, illetve a védelmi miniszter ellen kellett volna eljárnia. GASSNER, 48, 168-169.

⁴⁷ THOMA 1929, 49, THOMA 1932, 608.

⁴⁸ A weimari pozitivisták ezzel gyakorlatilag védtelenül hagyták az egyéni szabadságot a szövetségi törvényhozással szemben, hiszen a weimari időszakban nem sikerült felállítani a szövetségi közigazgatási bíróságot (Reichsverwaltungsgericht) – paradox módon erre 1941-ben került csak sor. STOLLEIS 1999, 364.

pozitivista elmélete tehát jóval korlátozottabb jogvédelemre adott lehetőséget, tekintve, hogy egyértelműen elutasították azt a Triepel és mások által szorgalmazott felvetést, mi szerint a rendes bíróságok az egyéni szabadság védőbástyái lehetnének és nem pusztán a törvényesség, de az alkotmányosság öreivé válhatnának.

A hatalommegosztással összefüggő alapvető ellentétben túlmenően egyes fontos jogok értelmezésének tekintetében is jól tetten érhetőek a különbségek a pozitivisták, illetve Triepel és kollégái által képviselt egyéni jogok elmélete között. Elsősorban az egyenlőség és a tulajdonjog eltérő értelmezései szolgáltattak vitaalapot: Triepel és antipositivista kollégái már az 1920-as évek elejétől kezdve közvetlenül alkalmazható jogként értelmezték az alkotmány tulajdonjogi és egyenlőséggel kapcsolatos rendelkezéseit, méghozzá a háborút követő gazdasági válságot felhatalmazási törvényekkel és szükségrendeletekkel kezelni kívánó törvényhozói és kormányzati tevékenység határait kijelölő módon.⁴⁹ Ezzel szemben a pozitivisták elvetették az egyenlőség alkotmányos jogként való felfogását a weimari időszak egészében⁵⁰, míg a tulajdonjog közvetlenül alkalmazható jogként történő elismerésére a kezdeti elutasítás után már hajlottak, köszönhetően a tulajdonjog 1920-as évek elején szakmai körökben végbement felértékelődésének, illetve korszakbeli politikai jelentőségének⁵¹. A tulajdonjog értelmezésének kitágítása előfutára volt annak a pozitivisták körében végbement álláspontváltozásnak, melynek eredményeképpen Richard Thoma 1929-ben „egyszer és mindenkorra” kijelentette, hogy az időközben megjelent „elméleti vizsgálódásokon való folyamatos gondolkodás hatására ... sokkal jobban meg [van] győződve az alapjogok normatív erejéről.”⁵² Ennél fogva azt ajánlotta, hogy az alapjogokat „kétség esetén ... közvetlenül érvényesítendő jogi normaként” kell felfogni⁵³. Ezzel egy időben azonban visszanyúlt a császárkori pozitívizmus alapjog elméletéhez és a szubjektív közjogi jogosultságok nyelvezetét áttemelte a weimari időszakba, annak minden elméleti következményével együtt, melyek közül a legfontosabb a közigazgatási bíróságokon való jogérvényesíthetőség volt. Ezzel nemcsak a potenciálisan aktívabbá váló rendes bíróságoktól zárta el az alkotmányértelmezést, de az alkotmányjogból is megkísérelte kiűzni a jogok

⁴⁹ TRIEPEL 1924, 1921, 1931.

⁵⁰ ANSCHÜTZ 1921, 189; ANSCHÜTZ 1926, 306, 309. THOMA 1925, 217.

⁵¹ ANSCHÜTZ 1926, 397-398: a tulajdon „polgári jogrendszerünk, társadalmunk és gazdaságunk alapköve ... a házasság, a szülői jogok, a szerződés szabadsága és az örökösödés joga mellett” és „jelentős határt szab a törvényhozó hatalomnak”.

⁵² THOMA 1929, 3.

⁵³ THOMA 1929, 9, 12.

problémáját⁵⁴, átirányítva azt a közigazgatási jog intézményesülében lévő területére.

Az egyénre vissza nem vezethető jogok elméletei

A jogok szigorúan individualista felfogásán túllépő weimari alkotmány-jogászok kizárólag a pozitívizmust elvető, azt más, a jogtudomány hagyományos értelmezésén kívül eső módszerekkel felváltó tudósok köréből kerültek ki (míg individualista alapjogelméletet, mint fentebb láttuk, pozitivisták és nempozitivisták egyaránt megfogalmaztak), és legfontosabb képviselőinek alapjogi nézeteit az Alkotmányjogászok Egyesületének vitaindítóiként ismerhette meg a szakmai és a politikai közvélemény. Jelen keretek között mindössze három nagyhatású weimari alkotmányjogásznak az egyén privát szféráján túli dimenziókat megragadó alapjogelméletére tudunk kitérni, csupán a főbb vonalakat érintve.

Az 1926 évi egyesületi közgyűlésen Erich Kaufmann egy természetjogi fordulattal az alkotmány alapjogi rendelkezéseit „az erkölcsi univerzum objektív intézményeiként” javasolta felfogni.⁵⁵ Ezzel a természetjog individualista és racionalista vonulatával szemben az arisztotelaiánus hagyományhoz kapcsolta alkotmányértelmezését.⁵⁶ Az örök formákat, Kaufmann szerint, saját elképzeléseikkel és lelkükkel töltik meg az egyes népek konkrét történelmi helyzetekben, így kötve össze a politikai közösségen kívüli és belüli dimenzióit.⁵⁷ A korszak sokat vitatott alapjogát, az egyenlőséget is a politikai közösség aktivitását feltételező természetjogi keretben értelmezte: a weimari köztársaságban a törvényhozás és a bírói testületek együttesen alakították ki az egyenlőség azon értelmezését, mely szerint az osztályhoz, felekezethez, vagy pl. nemzetiséghez való tartozás alapján nem lehet hátrányos megkülönböztetni senkit, bármilyen jogszabályról, akár törvényről legyen is szó.⁵⁸ A természetjogi kereteket az alapjogi rendelkezések értelmezése nyomán aktívan alakító folyamatokat Kaufmann összességében az „élő alkotmányjog” koncepciójával ragadta meg.⁵⁹

⁵⁴ Az alapjogok „tartalmilag a közigazgatási jog munkaterületéhez tartoznak”. ANSCHÜTZ-THOMA 1930, VI.

⁵⁵ KAUFMANN 1926, 15.

⁵⁶ KAUFMANN 1926, 15, KAUFMANN 1921, 92, 93, 101.

⁵⁷ KAUFMANN, 1926, 16., KAUFMANN 1931, 205-206.

⁵⁸ KAUFMANN 1926, 17. Kaufmann Triepel harcostársaként védelmezte a bírói felülvizsgálatot a törvényhozás korlátlan hatalmával szemben, vö. pl. KAUFMANN, 1926, 19-22.

⁵⁹ Idézi SMEND 1928, 187.

A következő évben, 1927-ben Rudolf Smend állhatott elő az Egyesület ülésén egészen sajátos alapjogi koncepciójával⁶⁰, melynek kifejtését a szakma felfokozott várakozása övezte, mert tudnivaló volt, hogy évek óta dolgozott már az elképzeléseit összefoglaló opus magnum-on. Smend alkotmányelméletének egészét, melyet végül 1928-ban könyvformában is közzétett⁶¹, az integráció fogalma köré építette fel és így alapjog elmélete is ennek keretében került megfogalmazásra. Az államot a szellemi valóság részeként fogta fel és ennek okán a jogtudományi megközelítésmód helyett a szellemtudományos módszerek alkalmazását tartotta helyesnek.⁶² Elképzelése szerint különböző integrációs folyamatokkal írható le a politikai közösség, melynek az alkotmányban rögzített módon történő működése révén „az élet teljességének reprodukciójára” kerül sor.⁶³ Ezen belül a szubsztanciális integráció megvalósításában vesznek részt az alapjogok és az olyan szimbolikus elemek, mint az ország területe vagy a nemzeti zászló színei⁶⁴. Az alapjogok katalógusa Smend integrációs elmélete szerint a politikai közösség értékrendszerét rögzíti oly módon, hogy megvalósulásukat a konkrét életfeltételekhez igazítva biztosítja, ezzel két szinten is immanensé téve az alapjogokat⁶⁵. Az alapjogok tehát nemcsak egy konkrét értékrendszert tükröznek, hanem eszközei is annak a folyamtnak, melyben a német nép saját totalitását folytonosan újraalkotja.⁶⁶ Ebben az értelemben például a szólásszabadságot sem egyéni, hanem „társadalmi, csoport építő funkciójú” alapjogként kell felfogni, érvelt Smend egyesületi vitaindítójában⁶⁷.

Ugyanebben az évben került sor Hermann Heller egyesületbeli előadására⁶⁸, melynek keretében kitért az alapjogokról kialakított elméletére is.⁶⁹ Értelmezésében az alapjogok konkrét történelmi viták és harcok eredményei, összesűrűsödik bennük a társadalmi élet szellemi, politikai és gazdasági valósága.⁷⁰ Nem kibékíthetetlen ideológiák lenyomataként kell tehát felfogni Heller szerint a liberális, demokratikus, nemzeti és szociális eszmék jelenlétét az alapjogi katalógusban, hanem olyan elemekként, melyek ugyan megfogalmazzák a német nép pluralitását, azonban a társadalmi

⁶⁰ SMEND 1927.

⁶¹ SMEND 1928.

⁶² SMEND 1928, 119, 126-127, 136.

⁶³ SMEND, 1928, 142-160, 198-215, 242-269.

⁶⁴ Utóbbi heves viták tárgyát képezte egész Weimar alatt, így ténylegesen nem igazán járult hozzá az integrációhoz. SMEND, 1928, 160-170, 215-218, 260-268.

⁶⁵ SMEND 1928, 233-242, 265-266.

⁶⁶ SMEND 1928, 264-266.

⁶⁷ SMEND 1927, 46-47.

⁶⁸ HELLER 1927.

⁶⁹ HELLER, 1924.

⁷⁰ HELLER, 1924, 287, 291.

homogenitás minimumát biztosító „kulturális feltétel”⁷¹ megléte esetén átalakíthatók politikai kiegyezéssé a döntés egységében.⁷² Ennek e feltételnek a megléte vagy hiánya élenként foglalkoztatta Hellert a weimari köztársaság politikai közössége tekintetében és még 1930-ban is azt mondta egy alkotmány napi beszédében, hogy az alkotmány „élő kifejezője az aktuális társadalmi-hatalmi viszonyoknak” és képes arra, hogy „nyitva hagyott ventilátorai révén érvényesülni engedje a vitális társadalmi erőket és ezzel biztosítsa a társadalmi konfliktusok erőszakmentes elsímítását.”⁷³ Az alapjogok tehát a politikai küzdelmek egyik terénnumát jelentették, nem integrálták a közösséget (Smend) és nem kapcsolták azt örök érvényű elvekhez (Kaufmann), hanem egy olyan folyamatszerű „nyitott politikai formának” adtak teret, melynek „szociális jogállamként” értelmezhető végkimenetelében Heller egészen 1933-ig bízhatott.⁷⁴

A weimari alkotmányjogászok alapjogelméletei Weimar után

A weimari alkotmányjogászok vitáinak hatása kimutatható a Német Szövetségi Köztársaság jogi és politikai gondolkodásában⁷⁵, különösen a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában⁷⁶, annak ellenére, hogy a „Bonn ist nicht Weimar” tantételét konszenzus övezi a háború utáni német politikai rendszer(ek)ben. A folytonosság egyik legfontosabb szálát az egyéni túllépő alapjogelméletek adják: elsősorban Smend és Heller elméleteit emelik ki Carl Schmitt hatása mellett⁷⁷, akinek alapjogelméletét annak sokrétűsége és 1932 közepén bekövetkezett módosulása miatt nem állt módunkban a jelen tanulmány keretei között elemezni.⁷⁸

⁷¹ A kifejezést Ellen Kennedytől kölcsönözöm, KENNEDY 1984.

⁷² HELLER 1928, 256-265.

⁷³ HELLER 1930, 173, 175.

⁷⁴ HELLER, 1930, 176.

⁷⁵ GUSY 2004a, RÖDDER, EICHENHOFER.

⁷⁶ Átfogóan GUSY 2004b, illetve LEPSIUS 2004.

⁷⁷ Smend hatását állapítja meg pl. LIMBACH 3-4., BÖCKENFÖRDE 129-136, VORLÄNDER 14; KOMMERS 45, 49, CALDWELL 114, HENNE 31, SCHLINK 374, GUSY 2004b: 73-75. Heller hatásával kapcsolatban lásd főként MAUS, míg Carl Schmitt hatására főként BÖCKENFÖRDE 119-129.

⁷⁸ Schmitt alapjogelméletének elemzését lásd FÜZÉR 2005. Schmitt 1932-es fordulata során a táblázatokból is nyomon követhető módon a lehető legradikálisabban váltott az egyéni szabadságot tiszteletben tartó polgári jogállam eszméjének elsőbbséget tulajdonító alkotmányértelmezésről arra az álláspontra, mely szerint az alkotmány ezen részének háttérbe szorításával megnyílik a korábban csak a jogállam tiszta típusát színezőnek felfogott demokratikus elemek előtérbe helyezésének lehetősége és ezzel az alapjogok individuális értelmét felváltó

A német kontextuson kívül is megfontolásra érdemesek az alapjogokat az egyéntől elmozdító értelmezési lehetőségek. Az alapjogi problematikához Weimarban szorosan kapcsolódó bírói hatalom kérdése mára jórészt eldöntötté vált a különféle bírói testületek hatalmának kiterjedésével.⁷⁹ Az alkotmányértelmezés tevékenységével kapcsolatos autoritás kérdését mindazonáltal nem döntötte el teljesen a bíróságok előretörése, mely értelemszerűen elsősorban jogértelmezési tevékenységük révén valósul meg. Talán maradt még terepe az alkotmányjogi és egyéb nem szakmai alapjogértelmezésnek is, hogy „we the people” és ne kizárólag „we the court”⁸⁰ módjára legyen közünk az alkotmánynak a politikai közösség életét körülírni hivatott alapjogi rendelkezéséhez.

intézményi és demokratikus (azaz az egyenlőséget szem előtt tartó) jogértelmezés terepe.

⁷⁹ STONE SWEET, SCHWARTZ, SCHEPPELE 2003, SCHEPPELE 2002, RUSSEL 2001.

⁸⁰ SÓLYOM.

- ANSCHÜTZ 1919 = Gerhard Anschütz: "Die kommende Reichsverfassung". Deutsche Juristenzeitung 24 (1919): 113-123.
- ANSCHÜTZ 1921 = Gerhard Anschütz: Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis. 1. kiadás. Berlin: Stilke, 1921.
- ANSCHÜTZ 1926 = Gerhard Anschütz: Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis. 3. és 4. átdolgozott kiadás. Berlin: Stilke, 1926.
- ANSCHÜTZ 1933 = Gerhard Anschütz: Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis (1933). 14. átdolgozott kiadás, reprint. Bad Homburg: Gehlen, 1968.
- ANSCHÜTZ 1993 = Gerhard Anschütz: Aus meinem Leben. Szerk. Walter Pauly. Frankfurt am Main: Kostermann, 1993.
- ANSCHÜTZ-THOMA = Gerhard Anschütz, Richard Thoma: "Vorwort". In Handbuch des deutschen Staatsrechts, 1. kötet. Szerk. Gerhard Anschütz, Richard Thoma, VI-VIII. Tübingen: Mohr, 1930.
- BAUER = Hartmut Bauer: Geschichtliche Grundlage der Lehre vom subjektiven öffentlichen Recht. Berlin: Duncker & Humblot, 1986.
- BUSCHKE = Albert Buschke: Die Grundrechte der Weimarer Verfassung in der Rechtssprechung des Reichsgerichts. Berlin: Stilke, 1930.
- BÖCKENFÖRDE = Ernst-Wolfgang Böckenförde: "Grundrechtstheorie und Grundrechtsinterpretation". In Staat, Verfassung, Demokratie: Studien zur Verfassungstheorie und zum Verfassungsrecht, 115-145. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991.
- CALDWELL 1997 = Peter C. Caldwell: Popular Sovereignty and the Crisis of German Constitutional Law. The Theory and Practice of Weimar Constitutionalism. North Carolina: Duke University Press, 1997.
- EICHENHOFER = 80 Jahre Weimarer Reichsverfassung – was ist Geblieben? Szerk. Eberhard Eichenhofer. Tübingen: Mohr, 1999.
- ENTWURF = Entwurf einer Verfassung des Deutschen Reichs. Berlin: Verfassungsausschuß des Vereins Recht und Wirtschaft, 1919.
- FRIEDRICH = Manfred Friedrich: Geschichte des deutschen Staatsrechtswissenschaft. Berlin: Duncker & Humblot, 1997.

- FÜZÉR 2004 = Füzér Katalin: Rights and Constitutional Theory in Weimar Germany. Philadelphia, University of Pennsylvania, 2004.
- FÜZÉR 2005 = Füzér Katalin: „Jogok a legalitás és legitimitás vonzásában: Carl Schmitt jogelmélete a weimari alkotmányjogi viták kontextusában”. Megjelenés alatt az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetemen 2005. júniusában tartott „Politika, teológia és jogtudomány kihívásai Carl Schmitt életművében” című konferencia kötetében.
- GASSNER = Ulrich Gassner: Heinrich Triepel. Leben und Werk. Berlin: Duncker & Humblot, 1999.
- GRANER = Renate Graner: Die Staatsrechtslehre in der politischen Auseinandersetzung in der Weimarer Republik. Freiburg: Hochschulverlag, 1980.
- GRUNDRECHTE = Die Grundrechte und Grundpflichten der Reichsverfassung. Kommentar zum zweiten Teil der Reichsverfassung, 3 kötet. Szerk. Hans Carl Nipperdey. Berlin: Hobbing, 1929-30.
- GUSY 1985 = Christoph Gusy: Richterliches Prüfungsrecht: Eine verfassungsgeschichtliche Untersuchung. Berlin: Duncker & Humblot, 1985.
- GUSY 1997 = Christoph Gusy: Die Weimarer Reichsverfassung. Tübingen: Mohr, 1997.
- GUSY 2004a = Weimars lange Schatten: "Weimar" als Argument nach 1945. Szerk. Christoph Gusy. Baden-Baden: Nomos, 2004.
- GUSY 2004b = "Vergangenheitsrechtsprechung: Die Weimarer Reichsverfassung in der Rechtssprechung des Bundesverfassungsgerichts". Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte 26 (2004): 62-83.
- HANDBUCH = Handbuch des Deutschen Staatsrechts. 2 kötet. Szerk. Gerhard Anschütz és Richard Thoma. Tübingen: Mohr, 1930, 1932.
- HELLER 1927 = Hermann Heller: "Der Begriff des Gesetzes in der Reichsverfassung" Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer, 4 (1928), 98-135.
- HELLER 1924 = Hermann Heller: "Grundrechte und Grundpflichten" (1924). In Gesammelte Schriften. 2. kiadás. Szerk. Christoph Müller, 281-317. Tübingen: Mohr, 1992.
- HELLER 1928 = "Political Democracy and Social Homogeneity" (1928). In Weimar: A Jurisprudence of Crisis. Ford. Belinda Cooper et al. Szerk. Arthur Jacobson, and Bernhard Schlink, 256- 265. Berkeley: University of California Press, 2000.

HELLER 1930 = "Freiheit und Form in der Reichsverfassung" (1930). In Der Verfassungstag. Szerk. Ralf Poscher, 173-176. Baden-Baden: Nomos, 1999.

HENNE = Thomas Henne: "Von 0 auf Lüth in 6 ½ Jahren" (Antrittsvorlesung). Universität Frankfurt, 2002.

HENSEL = "Grundrechte und Rechtssprechung". In Die Reichsgerichtspraxis im deutschen Rechtsleben. Festgabe der juristischen Fakultäten zum 50jährigen Bestehen des Reichsgerichts. 1. kötet. Szerk. Otto Schreiber, 1-32. Berlin/Leipzig: Walter de Gruyter, 1929.

HUBER 1960 = Ernst Rudolf Huber: Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789: Der Kampf um Einheit und Freiheit, 1830 bis 1850 (1960), 2. kötet, reprint. Stuttgart: Kohlhammer, 1988.

HUBER 1973 = Ernst Rudolf Huber: "Grundrechte im Bismarckschen Reichssystem". In Festschrift für Ulrich Scheuner zum 70. Geburtstag. Szerk. Horst Ehmke et al., 132-151. Berlin: Duncker & Humblot, 1973.

HUBER 1978a = Ernst Rudolf Huber: Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789: Weltkrieg, Revolution und Reichserneuerung 1914-1919 (1978), 5. kötet, reprint. Stuttgart: Kohlhammer: 1992.

HUBER 1978b = Ernst Rudolf Huber: Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte, 1803-1850, 1. kötet. Stuttgart: Kohlhammer, 1978.

HUBER 1981 = Ernst Rudolf Huber: Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789: Die Weimarer Reichsverfassung (1981), 6. kötet, reprint. Stuttgart: Kohlhammer: 1993.

HUBER 1991 = Ernst Rudolf Huber: Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte, 1919-1933, 4. kötet. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1991.

KAUFMANN 1921 = Erich Kaufmann: Kritik der Neukantischen Rechtsphilosophie: Eine Betrachtung über die Beziehungen zwischen Philosophie und Rechtswissenschaft (1921). Reprint Aalen: Scientia, 1964.

KAUFMANN 1926 = Erich Kaufmann: „Die Gleichheit vor dem Gesetz im Sinne des Art. 109. der Reichsverfassung“. Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer, 3 (1926), 2-23.

KAUFMANN 1931 = Erich Kaufmann: "On the Problem of the People's Will" (1931). In Weimar: A Jurisprudence of Crisis. Ford. Belinda Cooper et al. Szerk. Arthur Jacobson, and Bernhard Schlink, 196-206. Berkeley: University of California Press, 2000.

KENNEDY = Ellen Kennedy: "The Politics of Toleration in Late Weimar: Hermann Heller's Analysis of Fascism and Political Culture". History of Political Thought 5 (1984): 109-127.

KOMMERS = Donald. P. Kommers: The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 2. kiadás. Durham: Duke University Press, 1997.

KÖSTER = Friedhelm Köster: Entstehungsgeschichte der Grundrechtsbestimmungen des zweiten Hauptteils der Weimarer Reichsverfassung in den Vorarbeiten der Reichsregierung und den Beratungen der Nationalversammlung. Göttingen: Cuvilleir, 2003.

KRÖGER 1990 = Klaus Kröger: "Der Wandel des Grundrechtsverständnisses in der Weimarer Republik". In Geschichtliche Rechtswissenschaft. Festgabe für Alfred Söllner zum 60. Geburtstag, 299-312. Gießen: Brühlscher, 1990.

KRÖGER 1998 = Klaus Kröger: Grundrechtsentwicklung in Deutschland: von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. Tübingen: Mohr, 1998.

LEPSIUS 1994 = Oliver Lepsius: Die gegensatzaufhebende Begriffsbildung. Methodenentwicklung in der Weimarer Republik und ihr Verhältnis zur Ideolisierung der Rechtswissenschaft unter dem Nationalsozialismus. München: Beck, 1994.

LEPSIUS 2004 = Oliver Lepsius: "Die Wiederentdeckung Weimars durch die bundesdeutsche Staatsrechtslehre". In Weimars lange Schatten: "Weimar" als Argument nach 1945. Szerk. Christoph Gusy, 354-394. Baden-Baden: Nomos, 2004.

LIMBACH = Jutta Limbach: "Die Integrationskraft des Bundesverfassungsgerichts". In Integration durch Verfassung. Szerk. Hans Vorländer, 315-328. Baden-Baden: Westdeutscher Verlag, 2002.

MAUS = Ingeborg Maus: „Hermann Heller und die Staatslehre der Bundesrepublik“. Staatslehre in der Weimarer Republik: Hermann Heller zu ehren. Szerk. Christoph Müller, Ilse Staff, 194-220. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985.

MOMMSEN = Wolfgang Mommsen: Max Weber and German Politics 1890-1920. Ford. Michael Steinberg. Chicago: University of Chicago Press, 1984.

NÖRR = Wolfgang Nörr: Zwischen den Mühlsteinen: Eine Privatrechtsgeschichte der Weimarer Reichsverfassung. Tübingen: Mohr, 1988.

PAULY 1993 = Walter Pauly. Methodenwandel im deutschen Spätkonstitutionalismus. Ein Beitrag zu Entwicklung und Gestalt der

Wissenschaft vom Öffentlichen Rechts im 19. Jahrhundert Tübingen: Mohr, 1993.

PAULY 1998 = "Einführung. Die neue Sachlichkeit der Staatsrechtslehre in der Demokratie". In Handbuch des deutschen Staatsrechts, 1. kötet. Szerk. Gerhard Anschütz, Richard Thoma, reprint, 3-17. Tübingen: Mohr, 1998.

RENNERT = Klaus Rennert: Die "geisteswissenschaftliche Richtung" in der Staatsrechtslehre der Weimarer Republik. Untersuchungen zu Erich Kaufmann, Günther Holstein und Rudolf Smend. Berlin: Duncker & Humblot, 1987.

RÖDDER = Weimar und die deutsche Verfassung: Zur Geschichte und Aktualität von 1919. Szerk. Andreas Rödder. Stuttgart: Klett-Cotta, 1999.

RUSSEL 2001 = Judicial Independence in the Age of Democracy: Critical Perspectives from around the World. Szerk. Peter Russel. Charlottesville: University Press of Virginia, 2001.

SCHEPPELE 2002 = Kim Lane Scheppele: "Declarations of Independence: Judicial Reaction to Political Pressure". In Judicial Independence at the Crossroads. Szerk. Steven Burbank, Barry Friedman. London: Sage, 2002.

SCHEPPELE 2003 = Kim Lane Scheppele: "Democracy by Judiciary". In Constitutional Justice, East and West: Democratic Legitimacy and Constitutional Courts in Post-Communist Europe in a Comparative Perspective. Szerk. Wojciech Sadurski. The Hague: Kluwer Law International, 2003.

SCHLINK = Bernhard Schlink: "The Dynamics of Constitutional Adjudication". In Habermas on Law and Democracy: Critical Exchanges. Szerk. Michel Rosenfeld, Andrew Arato, 371-378. Berkeley: University of California Press, 1998.

SCHWARTZ = Hermann Schwartz, The Struggle for Constitutional Justice in Post-Communist Europe. Chicago: University of Chicago Press, 2000.

SMEND 1927 = Rudolf Smend: „Das Recht der freien Meinungsäußerung". Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer, 4 (1927), 44-74.

SMEND 1928 = Rudolf Smend: "Verfassung und Verfassungsrecht" (1928). In Staatsrechtliche Abhandlungen, 2. kibővített kiadás, 119-276. Berlin: Duncker & Humblot, 1968.

SMEND 1974 = Rudolf Smend: "Die Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer und der Richtungsstreit". In Festschrift für Ulrich Scheuner zum 70. Geburtstag, 575-589. Berlin: Duncker & Humblot, 1974.

SÓLYOM = Sólyom László: "The Role of Constitutional Courts in the Transition to Democracy: With Special Reference to Hungary". International Sociology 18 (2003): 133-161.

STOLLEIS 1999 = Michael Stolleis: Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland: Staats- und Verwaltungsrechtswissenschaft in Republik und Diktatur, 1914-1945. 3. kötet. München: Beck, 1999.

STOLLEIS 2001 = Michael Stolleis: Public Law in Germany, 1800-1914. Ford. Pamela Biel. New York: Berghahn, 2001.

STONE SWEET = Alec Stone Sweet: Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2000.

SZABÓ 2000 = Szabó István: Az államfő jogállása a weimari köztársaságban. Budapest: Osiris, 2000.

SZABÓ 2002 = Szabó István: Német alkotmányfejlődés: 1806-1945. Budapest: Szent István Társulat, 2002.

THOMA 1925 = Richard Thoma: "Grundrechte und Polizeigewalt". In Verwaltungsrechtliche Abhandlungen. Festgabe zur Feier des fünfzigjährigen Bestehens des Preussischen Obergerverwaltungsgericht, 1875-1925. Szerk. Heinrich Triepel, 183-223. Berlin: Henmanns, 1925.

THOMA 1929 = Richard Thoma: "Die juristische Bedeutung der grundrechtlichen Sätze der deutschen Reichsverfassung im allgemeinen". In Die Grundrechte und Grundpflichten der Reichsverfassung. Kommentar zum zweiten Teil der Reichsverfassung, 1. kötet. Szerk. Hans Carl Nipperdey, 1-53. Berlin: Hobbings, 1929.

THOMA 1930 = Richard Thoma: "Einleitung: Gegenstand. Methode. Literatur". In Handbuch des Deutschen Staatsrechts. 1 kötet. Szerk. Gerhard Anschütz, Richard Thoma, 1-13. Tübingen: Mohr, 1930.

THOMA 1932 = Richard Thoma: "Das System der subjektiven öffentlichen Rechte und Pflichten". In Handbuch des Deutschen Staatsrechts. 2. kötet. Szerk. Gerhard Anschütz, Richard Thoma, 606-623. Tübingen: Mohr, 1932.

TRIEPEL 1919 = Heinrich Triepel: "Die Entwürfe zur neuen Reichsverfassung". In Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft 43 (1919): 55-106.

TRIEPEL 1921 = Heinrich Triepel: "Beamtenrechte". Archiv des öffentlichen Rechts 40 (1921): 349-377.

TRIEPEL 1922 = Heinrich Triepel: "Die Vereinigung der deutschen Staatsrechtslehrer". Archiv des öffentlichen Rechts 43 (1922): 349-353.

TRIEPEL 1924 = Heinrich Triepel: Golbilanzen-Verordnung und Vorzugsaktien: Zur Frage der Rechtsgültigkeit der über sogenannte schuldschreibungsähnliche Aktien in den Durchführungsbestimmungen zur Goldbilanzen-Verordnung erhaltenen Vorschriften. Ein Rechtsgutachten. Berlin: Walter de Gruyter, 1924.

TRIEPEL 1925 = Heinrich Triepel: "Eröffnungssprache". Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer, 2 (1925), 1-4.

TRIEPEL 1931 = Heinrich Triepel, "Ein Eingriff in wholerworbene Beamtenrechte". Deutschen Juristen Zeitung 36 (1931): 1537-1542.

VORLÄNDER = Integration durch Verfassung. Szerk. Hans Vorländer. Baden-Baden: Westdeutscher Verlag, 2002.

WEBER 1989 = Marianne Weber: Max Weber: Ein Lebensbild. München: Piper, 1989.

WEIMAR = Weimar: A Jurisprudence of Crisis. Ford. Belinda Cooper et al. Szerk. Arthur Jacobson, Bernhard Schlink Berkeley: University of California Press, 2000.

WENDENBURG = Helge Wendenburg: Die Debatte um die Verfassungsgerichtsbarkeit und der Methodenstreit der Staatsrechtslehre in der Weimarer Republik. Göttingen: Schwartz, 1984.

1. számú függelék

Áttekintés a Német Alkotmányjogászok Egyesületének éves üléseiről a weimari időszakban

időpont és helyszín	elnökség	első téma	első téma előadói	második téma	második téma előadó(i)
1922 Berlin	Triepel, Anschütz, Stier-Somlo	alkotmányjog a jogi tanulmányokban	Fleischmann, Sartorius	bírói felülvizsgálat	Thoma
1924 Jena		német föderalizmus	Anschütz, Billfinger	elnöki diktatúra	Schmitt, Jacobi
1925 Leipzig		a közjog védelme	Jellinek, Lassar	a községek alkotmányjoga	Stier-Somlo, Köhler, Helfritz
1926 Münster		az egyenlőség a weimari alkotmány 109 §-ban	Kaufmann, Nawiaszky	az adójog hatása a közjogi fogalmakra	Hensel, Bühler
1927 München	Thoma, Smend, Nawiaszky	a szólásszabadság	Rothenbücher, Smend	a törvény fogalma a weimari alkotmányban	Heller, Wenzel
1928 Wien		Alkotmány-bíráskodás	Triepel, Kelsen	a köz-igazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata	Layer, Köttgen
1929 Frankfurt	Sartorius, Kelsen, Koellreutter	szövetségi és tagállami jogrend	Fleiner, Lukas	a köz-intézmények közigazgatási joga	Richter, Köttgen
1931 Halle		a köztisztviselői kar jogi szabályozása	Gerber, Merkl	választójog	Pohl, Leibholz

Tábla 1

Weimari alapjogelméletek a jogalanyok és a jogok eredete szerint

jogalanyok/ eredet	a politikai közösségen belülről eredő jogok	a politikai közösségen kívülről eredő jogok
egyén	Anschütz, Thoma Triepel*	Schmitt (1932 előtt)
homogén politikai közösség	Schmitt (1932 közepén)*	Kaufmann*
plurális	Hensel*, Giere*, Kirchheimer*, Neumann* Smend, Huber, Ule Heller*	

* A jogtudósok politikai közösség tengelyhez közeli elhelyezése jelzi arra való törekvésüket, hogy ötvözzék a két megközelítésmódot mind a jogok eredetének, mind a közösség homogén vagy plurális felfogásának tekintetében.

Tábla 2

Weimari alapjogelméletek a jogalanyok és az interpretációs modellek szerint

jogalany / interpretációs modell	értelmezési vita	értelmezési döntés
egyén	Triepel	Anschütz Thoma Schmitt (1932 előtt)
politikai közösség	Kaufmann, Smend Heller, Schmitt (1932 közepén), Huber, Ule	Hensel, Giere, Kirchheimer, Neumann

Tábla 3

Weimari alapjogelméletek a jogalanyok és a bírói felülvizsgálat szerint

jogalany / alkotmányos felülvizsgálat a bíróságok részéről	bírópárti	bíróellenes
egyén	Triepel	Anschütz Thoma Schmitt (1932 előtt)
politikai közösség	Kaufmann Schmitt (1932 közepén)	Smend

Rechte in der Weimarer Republik: Die Diskussionen deutscher Staatsrechtler über die Grundrechte, 1919–1932

Zusammenfassung

Die Abhandlung versucht die Grundrechtstheorien der Weimarer Staatsrechtler – eine bis heute vernachlässigte Problematik der in der rechtsgeschichtlichen und politisch-ideengeschichtlichen Literatur mit großem Interesse verfolgten Periode – aus einigen Hinsichten zu analysieren. Neben der Schilderung des wissenschaftlichen und politischen Kontextes der Diskussionen über die Grundrechte veranschaulichen wir anhand der Beispiele von einigen Autoren den geistigen Rausch dieser Periode, weiterhin machen wir auf eine wichtige Richtung der auch heutzutage Überlegungswerten Auslegungsmöglichkeit von Grundrechten, nämlich die grundrechtstheoretischen Lösungen, die die Dimensionen jenseits der Privatsphäre des Einzelnen ergreifen, aufmerksam. In der einschlägigen Literatur wird im Allgemeinen der Standpunkt der Weimarer Staatsrechtler hinsichtlich der wesentlichen Fragen über Verfassung und Politik im Hinblick auf die Methoden- und Richtungsstreiten der Rechtswissenschaft rekonstruiert. Wenn wir aber Diskussionen über die Grundrechte und die mit diesen zusammenhängenden verfassungsrechtlichen Foren vor Augen halten, lassen sich feinere Bruchlinien feststellen, die die Weimarer Staatsrechtler nicht nur in zwei Gruppen aufteilen, nämlich in die der Positivisten und der Antipositivisten, sondern sie legen ein Zeugnis von einem viel mehr gegliederten geistigen Leben. Aufgrund der umfassenden Rekonstruktion der Grundrechtstheorien und Streiten (was von dem Autor in einer umfangreicheren Arbeit versucht worden ist) lassen sich die Autoren und ihre Grundrechtstheorien vier Hinsichten entlang gruppieren, und ein Teil davon kann sogar heutzutage aktuell für diejenigen sein, die den wegen des in dem Stil der Rechte verborgenen Individualismus diese dominante Variante der zeitgenössischen politischen Redensweise kritisch betrachten. Für sie steht nämlich nicht nur die Möglichkeit, sich von dieser Redensweise abzuwenden, offen, sondern, wie das durch die Beispiele von zahlreichen Weimarer Autoren beweisen lässt (unter ihnen werden lediglich die Ansichten von Erich Kaufmann, Rudolf Smend und Hermann Heller kurz dargestellt), die Umformulierung der Sprache der Rechte sei durch über den Einzelnen hinweggehende Gesichtspunkte zu übernehmen: Die die Werte, die Ideale, die Institute und die auf den Einzelnen nicht zurückführbare Dimension anderer Formationen des Gesellschaftslebens aufwendenden Rechtswissenschaftler separierten sich scharf von ihren Kollegen, die mit den Rechten bloß die Privatsphäre des Einzelnen umgeben wollten. Dieser Unterschied stellt die grundsätzliche theoretische Kluft dar, die eine zentrale grundrechtstheoretische Frage der Periode und unserer Tage formuliert. Von den weiteren Gesichtspunkten ist noch die Problematik der Feststellung der Herkunft der politischen Gemeinschaft der Rechte von innen oder von außen von Bedeutung, auch wenn sie unter den Weimarer Autoren keine entscheidende Quelle der theoretischen Unterschiede bedeutete. Andererseits trennte die Verfassungsauslegung bzw. den Problemkreis der Machtverteilung berührende dritte und vierte Gesichtspunkte, die Weimarer Staatsrechtler klüftartig von einander. Einerseits entfaltete sich eine scharfe Diskussion im Rahmen des grundrechtlichen Diskurses bezüglich der Beurteilung der Schranken der gesetzgeberischen und richterlichen Mächte sowie ihrer Verhältnis zueinander, wozu die die im Prozess der Verfassungsgebung und in der richterlichen Praxis vorkommenden Unsicherheiten wesentlich beitrugen. Andererseits offenbarten sich gegensätzliche Auffassungen auf dem Gebiet der Autorität in Zusammenhang mit der Verfassungsauslegung. Das Modell der Auslegungsstreit ist in der Arbeit der im Jahre 1922 gegründeten und auch heute tätigen Vereinigung der Deutschen Staatsrechtler zu erapen: Gemäß den Absichten des Gründers Heinrich Triepel funktionierte die Vereinigung als ein institutionalisiertes Diskussionsforum, das das Ansehen der Staatsrechtler gerade dadurch fundieren sollte, dass es den verschiedenen Verfassungsauslegungen Platz machte, es regte sogar den Zusammenstoß von unterschiedlichen Standpunkten an. Das Modell der Auslegungsentscheidung zeigt eine durchaus unterschiedliche Vorstellung über die Fundierung des beruflichen Ansehens der Staatsrechtler. Durch die Einführung einer neuen Variante des durch den Positivismus der kaiserlichen Periode in dem öffentlichen Recht eingebürgerten Verfassungskommentars bzw. der Gattung des kollektiven Kommentars beabsichtigten sie die Ungebrochenheit ihres beruflichen Ansehens zu sichern. Gemäß diesem Modell können und sollen die Kommentatoren der Verfassung Interpretationsentscheidungen beim Schreiben der Verfassungskommentare fällen, damit die Rechtsanwender diese im allgemeinen bestimmten Berichte inmitten der Verhältnisse ihrer konkreten Rechtsgeschäfte als maßgebend betrachten vermochten.

Jogátvétel vagy európai szellemű jogalkotás?

Az 1894. évi XXXI. tc. megalkotása az európai jogfejlődés tükrében

A kötelező polgári házasságkötést és a minden állampolgárra kiterjedő hatályú, állami házassági bíraskodást bevezető 1894. évi XXXI. törvénycikk (továbbiakban *Ht.*) az alábbi tanulmányban a jogszabály-előkészítés¹ vonatkozásában vizsgálom. A kutatás kiterjed arra, hogy a tervezetek megalkotói milyen munkamódszerrel dolgoztak, milyen mintákat és tapasztalatokat használtak fel, a kormányzat által meghatározott keretek között mennyire érvényesült az előkészítők személyes felfogása, és vég-eredményként lehet-e egységes dogmatikai szemléletű törvényről beszélni. Röviden tehát: a *Ht.* előkészítése során *jogátvétel, modellkövetés, európai szellemű vagy sajátosan magyar jogalkotás* valósult-e meg?

1. Az előkészítés szakaszai és az alapvető rendező elvek

A házassági jog modernizációját eredetileg az 1871-ben megkezdett *magánjogi kodifikáció* részeként kívánták megvalósítani. A kezdeti próbálkozások után 1888-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére Csáky Albin került, aki hat évvel korábban „a keresztények és izraeliták közötti, illetve külföldön kötött polgári házasságról” szóló kormányjavaslat tárgyalása során a polgári forma elkötelezett híveként érvelt. Ezzel egy időben az igazságügyi tárca Szilágyi Dezső kezébe került, aki a magánjogi kodifikáció szerves részeként egy új, *egységes család- és örökjogi törvény* megalkotását kezdeményezte. Ez a tervek szerint a magánjogi kódex családjogi fejezetének az alapját képezte volna. A törvény előkészítése 1890

¹ A *Ht.* előmunkálatait Grosschmid Béni gyűjtötte össze. A forrásgyűjtemény értékét emeli, hogy a szerző visszaemlékezéseivel, egyéb dokumentumokkal és szakmai értékelésével egészítette ki azt. A továbbiakban: *Grosschmid Béni: A Házasságjogi törvény (1894. évi XXXI. t.-cz.) I. k.: A Házasságjogi törvény keletkezése és előmunkálatai általánosságban, II. k.: A Házasságjogi törvény és előmunkálatai fejezetenként és paragrafusonként, Budapest, 1908*